

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI
A.QODIRI NOMLI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

PEDAGOGIKA – PSIXOLOGIYA FAKUL'TETI

MAKTABGACHA TA'LIM YO'NALISHI TALABASI

Nosirova Halimaning

ESTETIK TARBIYA METODIKASI FANIDAN

MUSTAQIL ISHI

JIZZAX – 2014

YUNON — BAQTRİYADAN ARABLAR ISTILOSIGACHA BO'LGAN DAVRLARDAGI TASVIRIY SAN'AT RAVNAQI

KIRISH

1.BOB TASVIRIY SAN'ATNING HAYKALTAROSHLIK DURI YUNON— BAQTRIYA VA QADIMGI XORAZM DAVLATLARI DAVRI

1.1. Qadimgi haikaltaroshlik san'ati

1.2. Qadimgi rangtasvir san'ati

2.BOB. ISTILOSIGACHA BO'LGAN DAVRLARDAGI TASVIRIY SAN'AT RAVNAQI

2.1. Bolalik tepa rangtasvir san'ati.

2.2. Varaxsha san'ati.

XULOSA

FOYDALANILGAN ADABIYOT RO'YXATI

Kirish

Bolalarning estetik tarbiyasi metodikasi maktabgacha tarbiya pedagogikasini bir bo'lagi sifatida. Kursning predmeti, uning boshqa pedagogik siklning fanlari bilan o'zaro bog'liqlik, bola psixologiyasi, anatomiyasi va fiziologiyasi, gigiena, pediatriya, bolalar Adabiyoti va boshqa metodikalar bilan. San'atning nazariyasi va estetika – bolalarning tasviriy faoliyatiga rahbarlik qilishning metodologik asoslari. Estetik tarbiya bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun bir vosita sifatida, bolalarni estetik tarbiya jarayonida va uning natijalari bo'yicha o'rganish, tasviriy faoliyat mashg'ulotlarida maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ta'lim-tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish, shu mashg'ulotlarni bolaning kundalik rejimida tutgan o'rni, mashg'ulotdan tashqari vaqtlarda tasviriy faoliyatni tashkil qilishning o'ziga xosligi, bolaning iqtidorini va ijodiy qobiliyatini rivojlantirish muammosi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning estetik tarbiya metodik kasbining tarixi. Uslubiyotchi va pedagogik kollejlarning o'qituvchilari Tasviriy, musiqaviy malaka ko'nikmalarni egallagan bo'lishlari kerak. Kursni o'rganish, Adabiyotlarni o'rganish, pedagogik jarayonni kuzatish, eksperiment tajribalarni umumiyalashtirish, bolalar ishlarini psixologo-pedagogik analiz qilish, ma'ruza materiallarini o'zlashtirish va hokazo metodlar

Bolalar tasviriy faoliyatiga rahbarlik qilish metodikasi: maktabgacha yoshdagi bolalarning tasviriy faoliyatiga rahbarlik qilishning maksad va vazifalari, badiiy faoliyat kobiliyatlari va ijodini tarbiyalash, oilada va maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarning tasviriy faoliyatiga rahbarlik qilish usullari, tasviriy san'at bilan

tanishtirish metodikasi, tasviriyl faoliyat bilan tanishtirish metodikasini ukitishning tashkiliyl shakllari.

Bolalarning musika tarbiyasi metodikasi: musika ta'limi predmeti, maksadi va vazifalari, musikaning sodda nazariyasi, musikaviyl Adabiyot va musika tarix, oilada va maktabgacha ta'lim muassasasida musika ta'limini berish metodikasi, raks xarakatlariga, kushik aytishga musika tinglashga musika asboblarida chalishga urgatish usullari va yullari, musikaviyl ta'limiy uyinlardan foydalanish, saxnalashtirilgan tomosholarga urgatish, musika ta'limini berish buyicha ishlarni rejalashtirish va xisobga olish, musika ta'limi metodikasini dars berishning tashkiliyl shakllari.

Bu fan psixologiya, yangi pedagogik texnologiya, anotomiya – fiziologiya, tasviriyl faoliyat, musika tarixi va nazariyasi, bolalar ijodkorligi, maktabgacha pedogogika va boshqa fanlarining nazariyl va amaliyl xulosalariga tayanadi.

Maktabgacha pedagogika fanining metodlari, bolalar psixikasi va psixologik xususiyatlari, talim va talimning zamonaviyl usullari.

1.BOB TASVIRIY SAN'ATNING HAYKALTAROSHLIKDURI YUNON— BAQTRIYA VA QADIMGI XORAZM DAVLATLARI DAVRI

1.1. Qadimgi haikaltaroshlik san'ati

Utmish tasviriy san'at taraqqiyotining o'ziga xos qirralari Iskandar vafotidan so'ng tashkil topgan davlatlar tuzumi bilan bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. Usha davrda Markaziy Osiyo, jumladan hozirgi O'zbekiston Salavkiylar davlati tarkibida bo'lganligi tarixdan ma'lum. Bu davr haqida saqlanib qolgan haykallar, amaliy bezak san'atidagi tasvirlardan tashqari tanga pullardagi tasviriy namunalar orqali ham tasavvur hosil qilishimiz mumkin. Masalan, bunday namunalarni Antiox I Draxma (tanga pullari)dagi tasvirlarda uchratamiz. Tanganing old tbmonida podshoning toj kiygan bosh qiyofasi, teskari tomonida esa kiyimsiz holatdagi Zevsning o'ng qo'lida bir dasta chaqmoq, chap qo'lida qalqon, oyog'i ostida esa burgut, shuningdek, yunon tilida (Shoh Antiox) degan bitik tasvirlangan.

Tasviriy san'atning haykaltaroshlikduri Yunon— Baqtriya va qadimgi Xorazm davlatlari davrida taraqqiy etibgina qolmasdan, goho san'atning boshqa turlariga yetakchilik vazifasini ham o'tagan. Baqtriya madaniyatining yana bir xarakterli tomoni shunda ediki, bu davrda amaliy bezak san'atida kichik hajmli tasvirlar keng qo'llanilgan. Oltin va kumushdan ishlatilgan taqinchoqlarning topilishi ulardagi tasvir va bezaklarying boy va jozibadorligi so'zimizga misol. bo'la oladi. Hamza Hakimzoda Niyoziy nomli san'at-shunoslik instituti xodimlari tomonidan Dalvarzintepada arxeologik qazishmalarni olib borish

jarayonida topilgan 115 dona oltindan ishlangan ashyolar Baqtriya davri ustalarining mahoratidan darak beradi.

Qadimgi Xorazm tarixini astoydil o'rgangan olim S. P. Tolstov Jonbasqal'ani «haykallar muzeyi», Tuproqqal'ani esa «Tangalar muzeyi» deb bejiz atdmagan.

Haykaltaroshlik, grafika, rangtasvir qadimgi Farg'ona, Qang' davlatida ham keng ko'lamda rivojlangan. Tasviriy san'at tarixida Buyuk ipak yo'lini ta'siri katta bo'lgan, albatta. Buyuk ipak yo'lining xalqlar o'rtasidagi san'atni uyg'unlashuviga ta'sir o'tkazganini Kushonlar davri misolida yanada yaqqolroq ko'ramiz. Darhaqiqat, O'zbekiston tasviriy san'ati tarixining katta bir qismi kushonlar davri bilan chambarchas bog'liqdir. Bu davrda qadimgi xalqlarning turlicha dunyoqarashlari tasviriy san'at asarlarida o'z aksini top-gan. Bularning birida buddizmga xos belgilar aks ettirilgan bo'lsa, ikkinchi bir namunalarida Zardo'shtiylik e'tiqodi ramzlarini ilg'aymiz. Kushonlar dav-ri san'atining xilmaxilligi bu imperiya juda katta hududni, ko'p xalqlarni birlashtirganligi bilan ham izohlanadi. Kushonlar davrida madaniyat va san'at, yuksak iog'onaga ko'tarilgan. Usha davrga oid san'at ashyolari O'zbekistonning janubidan ko'proq topilganligini alohida qayd qilish kerak.

Kushon podsholigi bu aslida siyosiy tushuncha bo'lib uning jug'rofiy nomi Baqtriya deb ataladi. Buyuk Baqt-riya hududiga oid yaratilgan tasviriy san'at asarlari o'zining go'zalligi, nafisligi bilan olqishga sazovordir. Bu davrda haykaltaroshlik san'atining turli ko'rinishlari keng rivojlangan. Ko'p hollarda haykallarning diniy xarakterga ega ekanligi ochiq ko'rinadi. Baqtriya hududidan topilgan

haykalchalarda sevgi, oilaviy baxt, serhosillik kabi g'oyalar olg'a suriladi. Arxeologik izlanishlar jarayonida Buddaning tik turgan holatidagi, chordona qurib o'tirgan haykallari, hatto yotgan holatdagi ko'rinishlari aks etgan haykallari topilgan.

Kushonlar davri madaniyatining serqirraligi shundaki, tasviriy san'at, me'morchilik, amaliy san'at-ning turlari birbiri bilan bog'liq holda taraqqiy etgan. Bu davrda budda ibodatxonalarining yaratilishi, o'z navbatida, buddizmga xos badiiy bezaklar ishlanishiga sababchi bo'lgan. Masalan, Dalvarzintepadan topilgan, I asrning ikkinchi yarmiga oid Vima Kadfiz tangasining old tomonida shoh o'ng qo'li mehrob uzra cho'zilgan holda, boshiga yalov tasmali uzun ko'loh kiy-gan holatda tasvirlangan. Olimlarning fikriga qaraganda, bu tangadagi doira shaklidagi yunon yozuvi «Shohlar shohi Vima Kadfiz Kushon» degan ma'noni anglatadi.

Eftaliylar, Turk hoqonliklari davrida ajoyib haykallar, nafis devoriy suratlar yuzaga keldi. Ut-mish tasviriy san'at merosimizning eng xarakterli tomonlaridan biri shunda ediki, ajdodlarimiz boshqa xalqlar san'atidan ta'sirlanibgina qolmasdan, ularga o'z ta'sirini ham o'tkaza olgan. Shu asosda xalq larning uyg'unlashgan, yuksak tasviriy san'at namunalari yaratilganligi tarixdan ma'lumdir. So'g'diyona, Baqtriya, Parfiya, Choch, Xorazm, Qadimgi Farg'ona hududlaridan topilgan qadimiy san'at ashyolari bizga moziy dunyosidan xabar beradi.

Qadimgi haikaltaroshlik san'ati

Tasviriy san'at tarixini tadqiq qilishda haykaltaroshlik turi alohida ahamiyat kasb etadi. Respublikamiz hududidan ko'plab haykaltaroshlik san'ati ashyolari topilganini biz yuqoridagi dalillarda ko'rdik. Bitta

risolada qadimgi haykallar yaratilish jarayonini batafsil o'rganib chiqishning imkoni yo'q. Shuning uchun ham haykaltaroshlikdagi ayrim namunalarni tahlil qilish orqali ularning mazmunini, badiiy qiymati, ishlanish uslublari, materiali va umuman haykaltaroshlikning san'at darajasida odamlar turmush tarzida tutgan o'rni kabi jihatlarinigina ochib berishga harakat qilamiz. Respublikamiz hududidan topilgan haykallarning tosh, temir, suyak, yeg'och, ganch, loy, mis, hatto oltin, kumush kabi turli materiallardan ishlanganligi bu san'at turining nechog'li ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Azalazaldan ijod ahlining onalarga, ayollarga hurmat-ehtiromiyuqori darajada bo'lgan. Qadimgi davr ijodkorlari ham mamont suyagidan, toshdan ayollar, homilador onalar qiyofalarini tiklaganlar. Usha hay-kallar timsolida odamlarning dunyoqarashi, turli e'tiqodlari o'z ifodasini topganligini e'tirof etmoq kerak. Taxminan eramizdan oldingi ikki minginchi yillarga tegishli qora toshdan ishlangan tumordagi ilon tasviri nafaqat mahoratli ishlanishi bilan, balki asar mazmuniga ma'lum bir dunyoqarash jo bo'lganligi' jihatidan ham qadimshunoslar diqqat-e'tiborini o'ziga tortadi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy nomidagi san'atshunoslik institutining muzeyida saqlanayotgan miloddan avvalgi ikki minginchi yillarga mansub Mirshodi haykali inson qiyofasi tasvirlangan dastlabki haykallardan biri desak mubolag'a bo'lmas.

Haykaltaroshlik san'atidagi barcha talab va qonuniyatlarga javob bera oladigan, qiyomiga yetkazib ishlangan haykallarning bir turkumi Xalchayonda topilgan. Miloddan avvalgi I asrga oid harbiy kishshshng boshqiyofasi tasvirlangan haykalda bunday jihatlar yaqqol namoyon

bo'ladi. Ma'lumki, inson gavdasining bosh qismini yasash o'ta murakkab jarayondir. Ikki ming yil muqaddam ishlangan bu haykalda bosh skeletning tuzilishi aniq amalga oshirilganini guvohi bo'lish mumkin. Yuz qiyofasidagi, peshona, burun, ko'z, lab kabi a'zolarining shakllari me'yoriga yetkazilib ishlanganligidan haykaltarosh mahorat va malakaga ega ekanligi ko'rinib turibdi.

Atoqli olim G. A. Pugachenkova tomonidan olib borilgan chuqur o'rganishlar natijasida Surxondaryoning Denov rayonidagi Xalchayon madaniy yodgorligidan topilgan haykallar O'zbekiston tasviriy san'ati tarixi borasidagi tasavvurimizni bir oz kengaytirdi. Usha haykallarning ko'pchilik qismida buddizm alomatlarini ko'ramiz. Buddaga oid haykallar va unga e'tiqod qilish qanday paydo bo'lgan, degan savol tug'ilishi tabiiy.

Ko'pgina tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatmoqdaki, Amudaryoning eng tor joyi Afg'onistonning hozirgi Hayriton shahridadir. Daryoning bu beti esa Ayritom deb ataladi. Buddaga oid ashyolarning eng qadimiy-si ana shu atrofdan topilmoqda. Bu hol, budda dini jumhuriyatimizga shu tomondan kirib kelganligini ko'rsatmoqda. Darhaqiqat, qadimgi madaniy aloqalar, savdosotiqlar va shunga o'xshash boshqa vositalar tufayli ajdodlarimizning buddaga e'tiqod qilgan vakillari bo'lgan va ular budda timsolini haykallarda tiklashgan. Ilk bor buddaga oid haykaltaroshlik namunalari ana shu Ayritomdan 1932 yili chegarachilar tomonidan tasodifan topib olingan. Bu haykallarda musiqa asboblari ushlagan uch odam tasviri aks ettirilgan. u yerda arxeolog olim M. Ye. Masson 1933 yili -sadiqot ishlarini olib borib, bir qancha haykallarni topishga muvaffaq bo'ladi. Ayniqsa,

bulardan qo'shnay chalib turgan, ikkita lapakni birbiriga urib turgan, gulchambar ushlab turgan haykallarni misol keltirish mumkin.

Qadimgi tasviriy san'at va buddaga oid diqqatga sazovor inshootlardan yana biri Qoratepa yodgorligidir. Bu yerdan topilgan tasviriy san'at namunalarida dinning o'ziga xos xususiyatlari yorqinroq mujas-samlashtirilgan. Shuningdek, Fayoztepadan haykal o'rnatiladigan stupa topilgan. Bu haykaltaroshlik san'ati qoldiqlarida uzoq tarix qariydagi bobokalonlarimiz e'tiqodi, dini, mehnat va hayot tarzi aks etib turibdi. Odamlar dunyoqarashlarining rangbarang ifodasi Dalvarzintepadan topilgan haykallarda o'zgacharoq tarzda namoyon bo'ladi. Ayni paytda Hamza nomidagi san'atshunoslik institutida saqlanayotgan, Dalvarzintepadan topilgan miloddan avvalgi asrga mansub Devatto (budda personaji) boshi hamda Termizdan 30 km g'arbda joylashgan Kampirtepa yodgorligidan topilgan Buddaning haykallari har tomonlama poyoniga yetkazilib ishlangan san'at asaridir. Bu haykallarni badiiy va anatomik jihatdan tahlil qilib uni yaratgan san'at ustasiga tan berasan kishi. Bir qarashda nafis va nozik xislatlar ifodalangan yuz qiyofasini astoydil kuzatsak, ichki ruhiy kechinmalar bilan burkangan jiddiy va salobatli obraz-ko'z oldimizda gavdalanadi. Devatto boshi haykalida sochlaridagi jingalaktasvirlarasarning go'zalligini boyitibgina qolmasdan, ma'naviy va psixologik jihatlarini o'zida yashirib turgandek. Kampirtepadan topilgan Budda haykalining bejirim qiyofasida esa o'ychanlik va donishmandlik mahorat bilan tasvirlanganligi haykaltaroshning buyuk san'atkorligidan ham dalolat beradi. Gap haykalning ishlanish uslubidagi yutuqlar haqida ketar ekan, insonning

bosh qismi tasvirlangan bu asarlar kalla suyagining anatomik tuzilishi jihatlariga javob bera olishini aniqlab ko'rish maqsadga muvofiqdir. Ma'lumki, rassom va hay-kaltaroshlar inson bosh qismining konstruktiv asosidagi kalla suyagi (cherp) ni mukammal o'rganib chiqadilar. Kalla suyagi bosh qism va yuz qismga bo'linadi. Rassomlar ixtirash jarayonlarida ma'lum qonunqoidalarga rioya etadilar. Kamirtepadan topilgan «Bud. ^» yoki Dalvarzintepadagi «Devatto boshi» haykallarida bunday xususiyatlarga to'laqonli qilinganiga guvoh bulamiz. Yuz qismiga tegishli ko'z, burun, lab va yenoqlardagi o'ziga xos shakllar hamda xolatlar pro portional muvozanatlarga javob berish bilan birgalikda aniq, soddagina qilib ishlangan. Shuningdek peshona dumbog'i, boshning tepa (miya), orqa (miya) qismi, quloq va boshqa inson bosh qismining barcha anatomik tuzilishlariga to'liq javob bera oladi. Bunday san'at asarlari sirasiga Fayoztepadan topilgan Budda yoki Budda safdoshining bosh qismi, Dalvarzintepadan topilgan boshiga toj kiygan Kushon shahzodasi va boshqa o'nlab haykallarni misol keltirish mumkin.

Ovruponing mashhur haykallaridan metodik natija sifatida o'rganilib kelayotgan modellar safiga Kamirtepadagi «Budda», Dalvarzintepadagi «Devatto boshi» kabi haykal namunalarining nusxalarini kiritishga asos bor. Bo'lajak rassom, haykaltarosh va barcha ixlosmandlar tasviriy san'at asarlarini o'rganishlarida bunday mahalliy materiallardan foydalansalar maqsadga muvofiq bo'lar edi. Darhaqiqat, bu borada metodik tavsiyanomalar, qo'llanmalar bilan birgalikda bu haykallardan nusxa modellar yaratishning vaqti allaqachon yetdi. Zotan,

haykaltaroshlikdagi portret jayri ruhiy voqyelikni yangidan aks ettirib ijod qilayotgan haydaltarosh dunyosi bilan muhrlanayotgan san'atdir.

Kampirtepa va Dalvarzintepadan topilgan hay-kallar asosan Buddaga oid ekanligi oydinlashdi. Sansanoqsiz haykal siniqlari bilan to'la Dalvarzintepa arxeolog olimlar fikricha qadimgi Kushon podsholigining markazi bo'lgan ekan.

Buddaga oid haykaltaroshlik namunalari Tojikistonning Ajinatepa, Shuturtepa, Turkmanistonning g'arbiy chegarasi Bayramalidagi Sulton qal'asi ichidan ham topilgan. Ammo bu san'at asarlari orasida Uzbekistonning janubidan topilgan haykallar har jihatdan qimmatga ega.

Jumhuriyatimiz hududidan topilgan Buddaga oid haykallarni Hindiston va boshqa mamlakatlarda yashab Buddaga e'tiqod qiladigan xalqlarning san'atidan o'ziga xos farqlari ham bor. Birinchidan, o'lkamiz hududidan topilgan haykallar loy, gips, ohaktoshlardan ishlangan. Ikkinchidan, haykallardagi obrazlarning tuzilishida yerli xalqlar ko'rinishiga xos holatlar yaqqol seziladi. Umumiy o'xshashliklar ham mavjud, bular, asosan haykallarning. taqinchoqlarida, jildiroqlarida, belbog'larida va soyalarini belgilashda uchraydi. Ustalar va haykaltaroshlik san'ati ijodkorlari mahalliy xalqlardan bo'lgan, deb xulosa chiqarish mumkin. Chunki haykallarning yuz tuzilishlari, materi allarning ishlatili shi va boshqa bir qancha holatlari shundan dalolat beradi. Ustalar, san'atkorlar boshqa o'lkalarga borib bu san'atning sirlarini o'rganib kelgan bo'lishlari ehtimoldan xoli emas. YOKI o'zga ellardan kelib qolgan san'atkorlar ham bu ishlarda tashabbus ko'rsatgan

bo'lishlari mumkin. Arxeolog olimlarning fikriga qaraganda, haykaltaroshlik san'atiga oid yozmamanbalaryo'q bo'lsada, mehnat qud rollari va hattoustaxonalartopilmoqda. Quvadan topilgan| Demon boshi tushiril: gan tasvirda haykaltarosh inson yuz qiyofasigabo'rtibchiqqan ruhiy holatni ustalik bilan ilg'ab olib aks ettirgan.

Umuman, o'lkamiz hududidan topilgan haykaltaroshlik namunalari turli g'oya va mazmunlarga, rangbarang ko'rinishlarga ega. Ana shunday alohida xususiyat ko'rinishlar aks ettirgan san'at namunalaridan biri Samarqand Afrosiyobidan topilgan, VII—VIII asrlarga mansub ostodon qopqog'iga ishlangan odamning bosh qismi haykalidir. Haykalni kuzatib o'rganish natijasida san'atkorning izlanishlari muvaffaqiyatli amalga oshganini ko'rish mumkin. Qiziqarli tomoni shundaki, haykalning yuz tuzilishida o'zbeq xalqining afsonaviy qahramoni Nasriddin Afandi qiyofasiga xos nimalarnidir eslatuvchi jihatlar bor. Haykaltarosh jiddiy izlanish uslubiga ega bo'lishi bilan mahalliy xalqqa xos obrazni nihoyatda xarakterli chiqishiga muvaffaq bo'lgan. Xuddi shuningdek, Samarqandning Toyloq. degan joyidan ostodonning qopqog'idagi ayol boshi haykal tasviri, Varaxshadan topilgan (VI—VII asrlar) ayol qomatining yarmidan ko'proq qismi tasvirlangan haykallar shunday milliy an'analarni o'zida namoyon qiladi. Darhaqiqat, o'tmish odamlari qiyofasi tushirilgan haykal portretlarda (u qaysi tabaqa vakiliga bag'ishlangan bo'lishidan qat'i nazar) voqyelik haqqoniy ifoda etiladi.

Qadimgi rangtasvir san'ati

O'zbekiston hududiga mansub qadimgi rangtasvyr san'ati o'ziga xos bebaho namunalarga ega. Bulardan eng qadimiylari ibtidoiy Zaravutsoy, Sarmishsoy kabi tasvirlar hisoblanadi. Rangtasvir san'atidagi ke-yingi yutuqlarni qadimgi kulolchilik namunalarini bo'laklarida, ayniqsa, tuproq ostida saqlanib qolgan binolarning devorlariga ishlangan suratlarda batafsilroq ko'rish mumkin. Bulardan, Samarqandning o'rnida Afrosiyob, Surxondaryoning Bolaliktepa, Buxorodagi Varaxsha, Panjikentdagi devoriy rangli tasvirlar diqqatga sazovordir.

Afrosiyob rangtasvir san'ati. Hozirgi Afrosiyob nomi bilan yuritilayotgan Samarqandning qadimgi o'rnidan topilgan devoriy rasmlarda rangtasvir san'atining rangbarang va nafis namunalari mavjud. Bu yerda obrazlarning xarakteri va mazmuni yoritib berilishida turli bo'yoqlar mahorat bilan ishlatilganligini ko'ramiz. Afrosiyob rangtasvir san'atining eng xarakterli namunasi shoh saroyi ko'rinishiga xosdir. Rasmlarda saqlanib qolgan devordagi tasvirlarning balandligi 2—2,5 m ga to'g'ri keladi. Uzunligi esa 10 metrdan ortiq bo'lib, monumental xususiyatga ega. «Chu, nonchi, katta zalning to'la ochilgan janub tomonida, devorning sharqiy qismida kichik piramida shaklida shartli tarzda (tomoshabindan) chap tomonga, qasrga qarab borayotgan tantanali yurish marosimi ko'rsatilgan. Oldingi qatorda zeb berib bezatilgan chakmon kiygan to'rt erkak kishi tasvirlangan. Surat to'la saqlanmagan: figuralarning belidan bir oz pastki qismi buzilgan. Astasekin qadam tashlayotgan oq fil tantanali yurishni boshlab bormoqda»— deb ta'riflanadi Samarqand tarixi kitobida. Devoriy rasmdagi salobatli filning tasvirini kuzatar ekanmiz har bir bo'yoq o'z

o'rnida ishlatilganligini ko'ramiz. Ranglar tasvirning jonli chiqishida muhim rol o'ynaganligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Filning ustiga maxsus mo'ljallangan yopchiqdagi tasvirlar kishini beixtiyor o'ziga jalb qiladi. Bu tasvirlarda qizg'ish, sarg'ish, jigarrang, ayniqsa havorang ko'proq ishlatilgan. Filning bosh qismi birmuncha, orqa tanasi esa to'laligicha tasvirda saqlanib qolgan. byoqlari aiiq ko'rinib turibdi. Filning ustida bezatilgan jul bo'lib unda qanotli sher tasvirini ham ko'ramiz, bundan tashqari bir qancha bezaklar aks ettirilgan. Umumiy bo'yoqlar majmuasi esa to'q havorang bilan qamrab olingan. Afrosiyob devoriy tasvirlarining ko'pgina qismi saqlanib qolmaganligi qadimshunoslar va san'atshunoslarni yanada izlanishga jalb qiladi. Filning ustida taxtiravoi, taxtiravondaoqsuyak ayol o'tirganligi tasvirlangan bo'lishi kerak, degan taxmiilar ham bor. Tasvirda saqlanib qolgan, filning ustidagi taxtiravonni bitta ustunchasi aniq ko'rinib turibdi. Ana shu ustunchani ayol kishining barmoqlari ushlab turganligi ham saqlanib qolgan. Orqadagi tasvirlar ham filning ustidagi taxtiravonda ayol kishining borligini tasdiqlay-di. Orqada otga minib kelayotgan uch nafar ayolning suratlari aks ettirilgan. Birinchisining to'liq ko'rinishi deyarli yaxshi saqlanib qolgan.

Rasmdagi obrazning eng xarakterli tomoni sharq xalqlariga xos nafis va latofatli go'zallikka ega bo'lgan ayol qiyofasining gavdalantirilishidadir. Ayolning butun qomatida, liboslaridagi rang va shakllarning xarakterlari hatto soch turmaklarida ham sharqona xususiyatlar yaqqol ko'rinib turibdi. Umuman, bu devoriy tasvirlarda bo'yoqlarning ishlatilish uslub-laridan keng ko'lamli va o'ziga xos foydalanilgan.

Otlardagi uch nafar ayolning tasvirlari birbiriga o'xshab ketsada ular mingan otlar raig jihatidan birbiridan farq qilib turganligi aniq ko'rinadi. Birinchisi, to'q ko'k otda, ikkinchisi sariq ot mingan, uchinchi ayol esa qizil ot mingan bo'lib, uchincha ayolning tasviri deyarli saqlanmagan Ulardan keyingi tasvirda soqchilar, tuya mingan erkaklar aks ettirilgan. «Qorachadan kelgan birinchi erkak katta yoshda bo'lib, soqoli va mo'yloviga oq tushganligi yaqqol sezilib turib-di. Uning o'siq quyuq qoshlari ham oq. Qoramtir yuzida qovoqlari botiq, ko'k ko'zlariyorqin ko'rinadi. Sochlari oq bog'ich bilan bog'langan. Chap qulog'ida zirak bor. U o'ng qo'lining ikki barmog'i bilan qal'ani ko'rsatyap-ti. Chap qo'lida uchiga hayvon boshi ishlangan cho'qmor. Ustiga qizil chakmon kiygan. Yelkasiga tashlangan sariq yengsiz kiyim shamolda hilpiraydi.

Ikkinchi erkak yosh, rangpar yuzli, qora soqolli va ingichka mo'ylovlidir. Qora sochlari qizil bog'ich bilan tortilgan. Birinchi erkak kishi singari uning yuz tuzilishi ham ovrupoliklarnikiga o'xshaydi. Katta qirg'iy burunli, og'zi kichik bu kishining o'ng qo'lida sariq (oltin) cho'qmor bor. Ikkala erkak ham uzun qilich bilan qurollangan. Qilich kamarning chap tomonida osilib turibdi. Ularning belbog'lariga kalta xanjar ilingan. Dastalarida -yovvoyi qushlar boshining tasviri solingan Tuyalar jigarrang, birinchisining ustida fillarning surati solingankunguralar bilan bezatilgan doirasimon jul bor (Samarqand tarixi kitobi). Aynan <5u tasvirlar topilgan paytida arxeologlar o'rganib, .yuqoridagidek ta'riflar berishgan. Umuman Afrosiyob devoriy rasmlarining bir necha nusxalari, O'zbekiston tasviriy san'at muzeyi, adabiyot va tarix muzeylarida ham mavjud. Bu suratlarni kuzatar

ekanmiz, ras-som devoriy rasmda keng manzarani qamrab olishga intilganini ilg'aymiz. Teparoqda joylashgan manzaradagi oq qushlar tasviri esa devoriy suratga yanada badiiy mazmun kiritgan. Tasvirdagi oq qushlarning harakati birbiriga uyg'unlashib ketganki bu manzarada o'ziga xos musiqiy ohang jaranglab turgandek. Kom-pozisiyaning rangga boy qilib tasvirlanganligidan Afrosiyob tasviri san'ati nihoyat darajada badiiy yutuqlarga ega ekanligini ko'ramiz. Devoriy suratlarning juda ko'p qismi turli sabablarga ko'ra o'chib ketgan. Lekin, shunga qaramasdan, bu suratlar mazmunini tushunib olish mumkin. Masalan, beligacha saqlanib qolgan erkak kishining tasviridagi salobatlilik alohida ahamiyat kasb etgan. Musavvir obrazga urg'u berish bilan birga uning martabali kishi ekanligini ko'rsatmoqchi bo'lgan ko'rinadi.

G'arbiy devorga ishlangan suratlar, ayniqsa, uch kishini qimmatbaho kiyimlarda aks ettirilishi oddiy tomoshabinni hayratga solibgina qolmasdan, har qanday san'at ustasini ham o'ziga jalb qila olishi! tabiiydir. Mato va liboslardagi bu tasvirlarda humo qushi, qanotli ot, echki, tovus kabi turli qush va hay-vonlar aiatomik tuzilishiga mos aks ettirilgan. Bu esa musavvir mahoratidan darak beradi.

Ko'plab obrazlar, boy va sermazmun xarakterga ega bo'lgan Afrosiyob devoriy rasmlari nafaqat tasviri san'atimiz merosini, balki butun sharq xalqlari tarixini o'rganishda ham juda katta ahamiyatga ega.

Bolaliktepa rangtasvir san'ati. Termiz yaqinidagi Bolaliktepa yodgorligidan topilgan hashamatli saroyga o'xshash bino devorlarining to'rtala tomoni ham turli ko'rinishdagi rangdor tasvirlar bilan to'ldirilgan. Qiziqarli tomoni shundaki, xona devorlarining to'rtala

tomonida ishlangan suratlarda ham odamlarni o'tirgan holatdagi ko'rinishlari aks ettirilgan. Gilam-chalarga o'xshash to'shamchalar ustida sharqona tiz cho'kib chordona qurib, yonboshlagan holda juft-juft bo'lib o'tirgan erkak va ayollarning obrazlari diqqatga sazovor. Tasvirdagi bu «gilamcha»lar ayni paytda o'zbek xonadonlarida ishlatiladigan ko'rpachalarni eslatadi.

Erkaklar egnidagi kamzulga o'xshash kiyimlar uzun, yoqasi uchburchak shaklidagi keng qaytarmali ko'rinishga ega. Bellarida ingichka tasma va unga o'tkazilgan xanjar tasvirlari ham aniq ko'rinib turibdi.

Ayollarning liboslari esa o'ta rangbarang. Quloq, bo'yin va barmoqlarida serbezak taqinchoqlar... Ko'zgu ushlab turgan bu ayollar chiroyi sharqona ko'rinishga yanada jonlilik kiritgan.

Ma'lum bo'lishicha, Bolaliktepadan topilgan devoriy suratlar VI asrga mansub bo'lib, efitalelalar dav-rida ishlangan. Bu haqda atoqli tarixchi olim A. Muhammadjonov shunday qiziqarli dalillarni hikoya qiladi: «... Bolaliktepa qasri devorlarida tasvirlangan ayollarning tashqi qiyofasi VI asrda eftaliylar hukm-dori huzurida bo'lgan, budda kohinini hayratga solgan saroy zodagon ayollarini eslatadi. Kohinning ta'riflashicha, o'sha vaqtlarda eftaliy malikalari juda ^immatbaho matodan tikilgan, orqa etagi uch quloch va undan ham uzunroq bo'lgan serbezak ko'ylak kiyar, uning etagini maxsus joriyalar ko'tarib yurganlar». Demak, uzun liboslar kiyish an'anasi ovrupe orqali o'lkamizga kirib kelmagan, aksincha, o'sha uch qulochli libos-lar o'tmishda mavjud bo'lgan ekan.

Bolaliktepa rangtasvir san'atida odamlarning kay-fiyati, o'zaro munosabatlari, xarakterlari rassom tomonidan o'ta ustalik bilan tasvirlangan. Umuman ob-razlarniig xatti-harakati, qiyofalaridagi ko'rinishlar qandaydir to'y yoki bayramona marosimni aks ettirmoqda. Orqa planda esa qomati deyarli to'liq tasvirlangan xizmatkorlar yelpig'ich ushlab turishibdi. Odam-larning qo'llarida qadahlarning tasvirlanishi, birbirlariga bo'layotgan samimiy iltifotlar ham to'yona holatdagi bazmu jamshidni ifodalaydi.

Bolaliktepa qasri devoriy suratlari inson qiyofasi ko'p ifodalangani bilan ahamiyatlidir. Usha surat-lardagi inson ichki kechinmalarini nozik tasvirlanishi o'sha davr rassomlarining hurfikrlilik darajalarini bildiradi.

Varaxsha san'ati. Buxoroning qadimgi madaniy markazlaridan biri — Varaxshadan ham devorlari surat lar bilan bezatilgan hashamatli saroy qoldiqlari topilgan. Bu me'morchilik obidasi va undagi san'at namunalari sharq xalqlariga xos madaniy aloqalar qay darajada bo'lganligini o'rganish imkoniyatini ham ko'rsatib beradi. Qadimshunoslar fikriga qaraganda Varaxsha saroyining devorlaridagi surat bezaklar, ranggin naqshlar Hindistopdagi mashhur qadimiy Adjanta, Xitoydagi Mingbudda va Afg'onistondagi Bolshan kabi g'orlaridagi tasvirlarni eslatadi. Bir qarashda tasvir va naqshlar birbiriga bog'liq va monanddek ko'rinadi. Shu bilan birga o'ta farq qiladigan tomonlarini ham kuzatish mumkin. X^{IN}D^{ISTON}, Xitoy g'orlaridagi tasvir va haykallarda diniy e'tiqodlar aks etgan bo'lsa, Varaxsha saroyida o'zgacha tasvirlarga duch kelimiz. Devoriy rasmlardan birida fil mingan o'rta yoshli kishi obrazi bir oyog'n uzangida, bir oyog'i esa bukilgan holda tavirlangan. Bundan tashqari, rasmda arslonga o'xshash haybatli

hayvonning filga hamla qilgan holatidagi tasviri ham aks ettirilgan. Shuningdek, Varaxshaning boshqa devoriy rangli suratlarida podshoning qabul marosimiga bag'ishlangan hashamatli ko'rinishlari o'rin olgan. Umuman, tasvirlar rangbarang manzaralar bilan boyitilgan. Va ma'lum bir go'zallikni o'zida mujassamlashtirgan. Devoriy suratlardagi tabiat manzaralari turli daraxtlar ko'rinishlari bilan o'zgacha ma'no kasb etgan.

Tojikistonning Panjikent shahri hududidagi qadimgi xarobalardan ham o'ta jozibali, nihoyatda mazmunli, rangbarangko'rinishlargaega bo'lgan qiziqarli san'at namunalari topilgan. Bu yerda jang voqyealari, diniy mavzuni aks ettiruvchi va boshqa turli tasvirlar keng o'rin olgan. Shunday qilib, o'tmish musavvirlari o'z ijodiy yutuqlarini yoritibgina qolmasdan xalqlarimizning tarixini, turmush tarzini, hayotining turli jabhalarini, hatto xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarni jonli ko'rsata olishga muvaffaq bo'lganlar.

Umuman yuqorida ko'rgan dalillarimizdan oydinlashadiki, o'tmish tasviriy san'ati me'morchilik san'atining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Nozik va nafis, rangbarang devoriy suratlar, haykaltaroshlik namunalari me'morchilik san'atini boyitibgina qolmasdan, u bino va xonalarni nima uchun, kim uchun xizmat qilganini ham har tomonlama aniqlab bergan. Qadimgi musavvirlar o'z hunarlarini tugal egallagan mohir san'atkor ekanliklarini ular yaratgan tasvirlarning me'yoriga yetkazib ishlaganligidan, obrazlar xarakterlarini to'laqonliligidan yaqqol sezish mumkin. Utmishda tasviriy san'at ilg'or bo'lib kelgan. Rassomlar doimo ijodiy izlanib o'z faoliyatlarini kengaytirganlar. Shuning uchun bo'lsa kerak, mashhur musavvir Moniy nomi bilan rivoyatlar to'qilgan.

Shunday rivoyatlardan birini taniqli olim P. Zohidov hikoya qiladi: «Moniy shahar darvozasidan kirar ekan oʻz koʻzlariga ishonmabdi. Qarshisida afsonaviy goʻzal va fayzli shahar namoyon boʻlgandi. Mana, yam-yashil daraxtlar salqinida orombaxsh joy—hovuz suvlari mavjlanadi. Ariqlarda suv sharqirab oqmoqda. Soʻlim gulzor. Zilol suvdan ichging keladi. Ajab! Bu tasvirning sehri edi. Hatto kimdir suv-olaman deb koʻzasini sindiribdi. Tasvir kuchiga qoyil qolgan mehmonlar oʻz kasbdoshlari sanʼatiga tahsin oʻqishibdi. Shu payt Moniy qoʻliga moʻyqalam olib, hovuz yaqinidagi barvasta itning rasmipi chizib qoʻyibdi. Tasvir shunchalik tabiiy ediki, itni koʻrgan kishi uning joni bor deb beixtiyor oʻzini chetga tortar edi. Shundan keyin Moniy chuqur oʻpga tolibdi: uning shogirdlari mahorat choʻqqisini tamom egallashgan. Endi ustoz ularga nimani oʻrgatishi mumkin? Shunday yangi ijodiy ufq topish kerakki, unga intilgan sari yangidanyangi goʻzallik olami ochilaversin. Nihoyat Moniy bir toʻxtamga kelib, shogirdlariga shunday vazifa topshiribdi: «Tabiatni tasvirlash bu nihoyasi emas, agar kimki rasmdagi har bir chiziqqa jon bagʻishlay olsagina u sanʼat kalitini egallagan boʻladi». Bu juda ogʻir va mashaqqatli vazifa edi. Ana shu vaqt-dan boshlab naqqoshlar chiziqlar til,imini ochishga bel boglabdi. Nechanecha avlodlar ana shu izlanish yoʻlida ter toʻka boshlabdilar. Natijada naqqoshlik asosini chiziqlar simfoniyasidan iborat turli ornamentlar— naqshlar egallab olibdi». Muhim tomoni shundaki, oʻtmish rangtasvir sanʼati boy anʼaalarga bexisob badiiy qiymatlarga ega. Birbirndan butunlay farq qilgan va har birining oʻzida yetuk sanʼatkoolik xususiyatlari jamlangan tasvirlarga duch kelamiz. Albatta, qadimgi rassomlarning barcha tuygʻu va fikrlari, shuningdek, rangorang

ijod olami va mo'yqalaminnig sehrli tasvirlari to'lato'kis bizgachasaklanib kelmagan. Shuning uchun ham biz ularni to'liq ta'riflash imkoniyatiga ega emasmiz.

**FOYDALANILADIGAN ASOSIY DARSLIK VA O'QUV
QO'LLANMALAR, ELEKTRON TA'LIM RESURSLARI
HAMDA QO'SHIMCHA ADABIYOTLAR RO'YXATI**

1. P.Yusupova. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. -T., «O'qituvchi»1993.
2. O.U.Xasanboyeva va boshqalar. «Maktabgacha ta'lim pedagogikasi». T., «Ilm ziyo» 2006.
3. «Uchinchi mingyillikning bolasi». Ma'rifat-madadkor. T., 2002 y.
4. «Uchinchi mingyillikning bolasi». Ma'rifat-madadkor. T., 2000 y.
5. V.I.Loginova, P.G.Samorukoalar taxriri ostida «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi» . «O'qituvchi» T., 1991 y.
6. «Uchinchi mingyillikning bolasi» T.,Ma'rifat-madadkor.2002.
7. T.S.Komarova. Metodika obucheniya izobrazitelnoy deyatelnosti i konstruirovaniyu.M., «Prosveteniye»1991.
8. «Bolangiz maktabga tayyorga tayyormi». T., Ma'rifat-madadkor.2002.
9. N.P.Sakulina «Bolalar bog'chasida rasm, applikasiya va loy bilan ishlash». M. «Prosveteniye» 1993.
10. N.P. Kosterina. «Uchebnoye risovaniye» M. «Prosveteniye» 1984.
11. I.O.Gusakova. «Applikasiya v detskom sadu». M. «Prosveteniye» 1988 .
12. T.S.Komarova.«Zanyatiya poIZO deyatelnosti v detskom sadu». «Prosveteniye».1978.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. I.A.Karimov. “O’zbekiston mustaqilikka erishish ostonasida” T.: 2013 yil
2. I.A.Karimov. “Yuksak mana’viyat engilmas kuch” T.: 2008y
3. O’zbekiston Respublikasining «Ta’limi to’g’risida»gi Qonuni. «Ma’rifat» gazetasi. 1997 yil 1 oktyabr
4. O’zbekiston Respublikasi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», - T., 1997.
5. «Teoriya i metodika izobrazitelnoy deyatelnosti v detskom sadu».
6. M., «Prosvetnyeniye» 1997.
7. O.Xasanboyeva. Pedagogika tarixidan xrestomatiya.- T.,«O’qituvchi», 1993.
8. S.A.Kozlova, T.A.Kulikova. Doshkolnaya pedagogika. -M., 2000.
9. «Bolalar bog’chasidagi ta’lim dasturi»- Toshkent.1993, 1999, 2000.
10. «Doshkolnoye vospitaniye » №5. №11. №12.M.,2007.
11. www.Ziyo.net
12. [http: //www//uralrti/ru](http://www//uralrti.ru).
13. WWW. TDPU.uz.
14. WWW. QDPI.uz.
15. WWW. QMU.uz.
16. WWW.SamDU.uz.
17. WWW.nspi.uz.